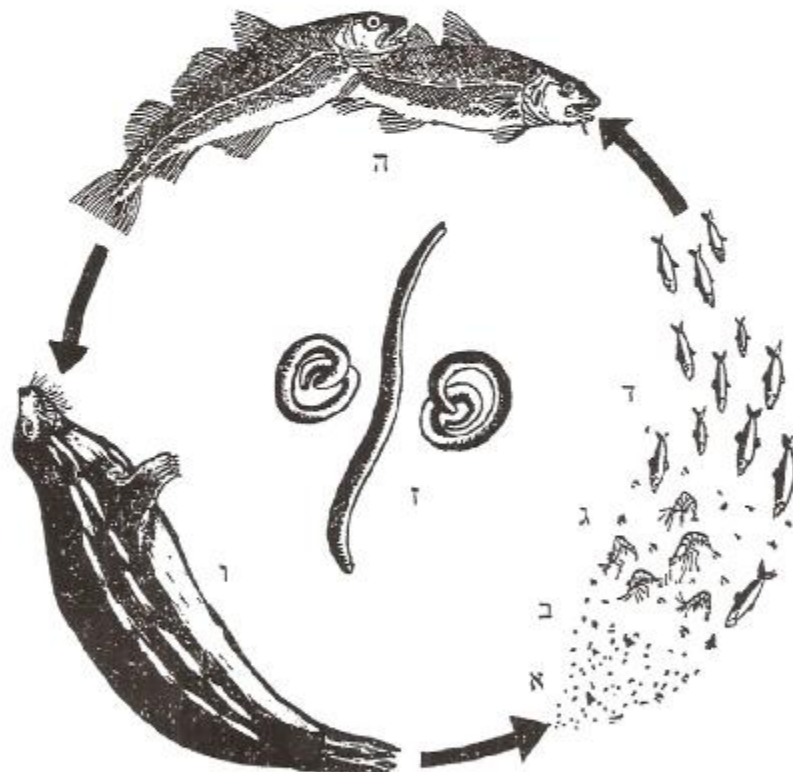

תולעים בבשר דגים

א. תולעים בבשר דגים

בענין תולעי "אניזקיס" ANISAKIS בדגים שעוררו לאחרונה לדון אם יש לאוסרם, למרות שבשו"ע (יו"ד סימן פ"ד סעיף ט"ז) נפסק שתולעים הנמצאים בתוך בשר הדג מותרים, היות ולדעת המדענים תולעים אלו באים מחוץ לדג, וע"כ דנו שמא יש לאוסרם.

להבהרת הנושא נפרט את תהליך התפתחות תולעת האניזקיס כפי שמתואר בספרות המדעית: תולעי האניזקיס בוקעות מתוך ביצים מיקרוסקופיות בקרקעית הים ונבלעות תחילה ע"י צדפות או סרטנים קטנים, כשהתולעת עצמה בגודל מיקרוסקופי. הדגים אוכלים את הצדפות הנגועות בתולעים מיקרוסקופיות, אבל אינם בולעים את תולעי האניזקיס עצמן מהמים (ואם יבלעו אותן, הן לא תוכלנה להתקיים בדג). בקיבת הדג התולעים יוצאות מן הצדפות, מתפתחות וכשהן גדלות הן חופרות דרך דופן הקיבה ויוצאות לחלל הבטן או לבשר הדג, שם הן מתקבעות בד"כ בצורת סליל. המעגל נסגר כאשר כלב הים בולע דג נגוע ובקיבתו מתבגרות התולעים ומטילות ביצים הנפלטות לים עם הפרשותיו של כלב הים.

מחזור התפתחות תולעי אניזקיס

- א. ביצים. ב. תולעים זעירות בוקעות מהביצים. ג. סרטנים קטנים בולעים את התולעים.
 ד. דגים קטנים בולעים את התולעים. ה. דגים גדולים (דגי מאכל) בולעים את הדגים הקטנים עם התולעים. ו. כלב הים אוכל את הדגים הגדולים עם התולעים. בקיבתו מטילות התולעים ביצים חדשות, הנפלטות עם הפרשותיו לים הפתוח, וחוזר חלילה. ז. תולעי אניזקיס בהגדלה.

והנה ברור שגם בזמן חז"ל היו תולעים מצויים במעי הדג, ואעפ"כ נפסק באופן ברור שאין לחוש לתולעים שבבשר הדגים שמא חדרו מן המעיין לבשר. ולכן מוכן מאליו שאין די במידע שישנם במציאות טפילים בים הפתוח או במעיין בכדי לאסור את התולעים שבבשר, שהרי גם בזמן חז"ל זה היה כך ורק אם תהיה לנו עדות והוכחה ברורה על טפיל מסוים שבבשר שהוא הגיע מבחוץ אז יש לאסור.

וכך הורה הגרי"ש אלישיב שליט"א בשנת תשנ"ז כאשר התעוררה שאלה לגבי דגי "ווייט פיש", אז הורה הגרי"ש שליט"א לחומרה כי שם הוכח באופן ברור שבאו מבחוץ. והדגיש שכוונתו רק למקרים כגון אלו שישנה עדות ברורה שהם באים מבחוץ, אבל בשאר מקומות אין לנו אלא את דברי חז"ל. גם לדעת הגר"ש וואזנר שליט"א שציינו בספרנו (כרך א' חלק ההלכה פ"ג הערב 22) שחושש לאיסור - הוסיף בע"פ שכל עוד לא ידוע על הימצאות תולעים שבאו מבחוץ לתוך בשר הדג אין לאסור.

ב. טעמים להתיר התולעים

הרה"ג ר' פסח אלי' פאלק שליט"א (ב"מדריך לבדיקת תולעים") כתב סברה נוספת להיתר, מאחר והתולעת בהיותה בים הפתוח מחוץ לדג, היא בגודל מיקרוסקופי ואי אפשר לראותה בעין, נחשב הדבר על פי ההלכה כאילו אינה קיימת ומותרת. ורק כאשר היא בתוך הדג ששם היא מגיעה לגודל הנראה לעין, נחשב כאילו רק אז "נולדה" - כשהיא בתוך דבר תלוש - ואף פעם לא פירשה ממנו, ולכן היא מותרת.

והנה כבר עוררנו את הנושא לפני למעלה מעשרים שנה [וסכמנו את הדברים בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" (שם) אותו הדפסנו עוד בשנת תשנ"ח], וכאשר שאלנו את פוסקי זמננו התברר דעת רוב הפוסקים להתיר את התולעים הנמצאים בבשר הדג ואינם מתחשבים בדעת המדענים. הלא המה: הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, הגר"ש אויערבאך זצ"ל, הגר"ן אבא שאול זצ"ל, האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל, הגר"י רייס זצ"ל (עדות הרב א. רוט זצ"ל), הגר"ח פדווא זצ"ל, הגרי"י פישר זצ"ל ולהבדיל בין חיים לחיים הגרי"ש אלישיב שליט"א, הגר"נ קרליץ שליט"א, הגר"ח גריינימן שליט"א, הרה"ג טוביה ווייס שליט"א. וכן שמעתי לאחרונה מהגר"ח קנייבסקי שליט"א שאין לנו אלא פסק השו"ע המתיר תולעים הנמצאים בבשר הדג. וכן דעת הגאונים הרה"ג משה שטרנבוך שליט"א והרה"ג יחזקאל רוטה שליט"א.

בנוסף לכך יש לציין שתולעי אניזקיס, המצויים בתוך בשר הדג, הם לא דבר חדש, היות והם היו ידועים לחז"ל (חולין דף ס"ז) שהתירו אותם וכן נפסק בשו"ע (שם). וכן הדברים היו ידועים לפוסקי הדורות הקודמים והתירום, ולכן קשה לכאורה לאסור את מה שנהגו היתר בדורות הקודמים. ראה לדוגמא ב"קיצור שולחן ערוך" סימן מ"ו סעיף מ"ג. וכן בספר "אורח מישור" (הובא בדרכ"ת סימן פ"ד ס"ק ק"ס ובספרנו "בדיקת המזון כהלכה" חלק א' בחלק ההלכות פ"ט הערה 8).

ונראה שיש לדמות את נידונו למוצרי הדבורה שצינו בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" חלק א', (בחלק ההלכה פ"ז סעיף י"ג) שמזון מלכות royal jelly רוב פוסקי זמננו אוסרים היות והוא מיוצר בגוף הדבורה ואינו דומה לדבש אותו היא רק מאחסנת בגופה (ורק לחולים מתירים את המזון מלכות בתנאים מסוימים). ולעומת זאת השעוה bee wax ממנה עושות הדבורים את חלת הדבש, פוסקי זמננו התירו איתה למרות שלפי המדענים היא מיוצרת מגוף הדבורה. (ראה באריכות בספרנו שם פ"ז הערה 27). ונראה שהחילוק הוא שמזון מלכות הוא דבר חדש, שלא השתמשו בו בעבר ולכן אוסרים אותו כמו כל דבר שנחגלה מחדש. מה שאין כן בשעוה שהיתה תמיד ידועה ומשך כל הדורות השתמשו בה ללא כל חשש, לכן ממשיכים להתיר, למרות שלפי המדענים היא מיוצרת בגופה של הדבורה. כן הדין גם לגבי התולעים שבבשר הדגים שהוא דבר שהיה תמיד ידוע והתירו אותם במשך כל הדורות.

אפשר לדמות את נידונו גם לדין הריגת כינים בשבת המותרת, כיון שלדעת חז"ל אינן פרים ורבים וכן נפסק להלכה בשו"ע אר"ח סימן שט"ז ס"ט, למרות שלדעת המדענים בימינו הם כן פרים ורבים (ראה אורחות שבת פרק י"ד סעיף ל'). וכן בהלכות דם ביצים חוששים גם לדם הנמצא בקשר או בחלבון, למרות שלפי דעת המדענים האפרוח נוצר בחלמון.

הנהגת חז"ל

ג. עוד יש להבהיר נקודות נוספות:

1. נאמנות המידע המדעי

יש לציין שמסקנות המדענים במחקריהם אינן תמיד מתוך הוכחות ברורות, ולהפך פעמים רבות דבריהם מבוססים על השערות וסברות כפי שמצוטט בספר מדעי העוסק בנושא תולעים: "המידע על מחזור החיים של תולעי דגים הוא דל, מקובל בדרך כלל..."

"The developmental cycles of most fish nematodes are poorly known. It is generally accepted ..."

2. מציאות

קיימים בעולם עשרות אלפי סוגי טפילים במים, בין מים מתוקים ובין מים מלוחים (ראה תמונות בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" כרך ב'), כך שהנידון הוא לא רק לגבי תולעי אניזקיס אלא לטפילים רבים המצויים במים וחדודים לכמעט כל סוגי הדגים. והמומחה ד"ר טרי דיק כותב שכל הדגים הגדלים במים פתוחים מצויים בהם טפילים שונים:

"All open water fish contain parasites"

בספר "PARASITIC WORMS OF FISH" שהינו ספר מדעי מוסמך ומקיף על נושא תולעים בדגים שיצא לאור בשנת 1994 (עמוד 2) מביא שבשנת 1985 כבר היו מוכרים למדע כ- 30,000 סוגים של תולעים בדגים, ומשערים שמצויים עוד רבים יותר, כך שכל דג בין הגדל במים מלוחים או במים מתוקים, מצויים בו כמה סוגי תולעים.

ואם חוששים לאיסור, לכאורה צריכים לאסור כמעט את כל דגי הים, כגון: טונה, הרינג, בקלה, מרלוזה, פולוק, (Hake), קוד, סלומון, הליבוט, מקרל, סול ועוד רבים מדגי הים. גם בדגי בריכות, כגון: בורי או קרפיון מצויים תולעים בבשר (ספר "מחלות הדגים").

3. הכשר לדגים

קיימות שתי שיטות של השגחה על דגים, בנוגע לתולעים שבבשר הדג:

1. השגחה המתירה רק דגים שלא מצויות תולעים בבשרם.
2. השגחה המתירה דגים שבבשרם מצויות תולעים, שעברו עיבוד בסין שם הוצאו התולעים מהדגים ע"י פועלים מקומיים בפעולה ידנית שיעילותה אינה מוחלטת.

וכן מובא במחקר שנערך עבור משרד החקלאות הבריטי על ידי מכון המחקר הרשמי "Torry Research Station", בו דנים על אפשרות של סילוק התולעים מדגים המשווקים למאכל, הם מודים שאין אפשרות להסיר את כל התולעים בפרט באזורים העבים יותר. ומסיבה זו התקן הבינלאומי "Codex Alimentarius" מתיר הימצאות של עד 5 תולעים ב- 1 ק"ג של דג למאכל! ומתיר הימצאות של תולעים שגודלן פחות מסנטימטר.

4. חדירת התולעים לבשר

יש טוענים שהסיבה שנהגו היתר בדגים אלו בדורות קודמים היא מחמת שבזמנם היו משווקים את הדגים עם המעיין והתולעים נותרו במעיין ולא חדרו לבשר ולכן התירו בעבר התולעים שבתוך הבשר, מה שאין כן בימינו משווקים את הדגים לאחר ניקויים, הן בורחות מהמעיין לבשר. אך בספר "PARASITIC WORMS OF FISH" (עמוד 223) מביא שדווקא בדגים המשווקים עם המעיין מצויים יותר תולעים בבשר הדג, כגון: דג מקרל והרינג.

וכן מובא במחקר על תולעי דגים של מכון המחקר הבריטי הרשמי "Torry Research Station":
"Anisakis can migrate from guts to flesh in fish left ungutted after capture, notably in herring, mackerel and blue whiting" - "האניזקיס מסוגל לנדוד מהמעיים לבשר בדגים שאינם עוברים ניקוי מעיים אחרי לכידתן בפרט בהרינג, מקרל ובקלה".

5. איסור תולעים בחלל הבטן

הבאנו לעיל את דעת המבארים שהיתר תולעי אניזקיס בבשר הדג, הוא מחמת שתולעים אלו כאשר הם היו במים הם היו בגודל מיקרוסקופי ואי אפשר לראות אותם בעין ולכן נחשבים שנולדו רק בתוך בשר הדג – שהוא דבר תלוש – ולכן מותרות, היות ולא פירשו מעולם.

אם כן נשאלת השאלה למה תולעי אניזקיס המצויים במעיים של הדגים אסורות, הרי מדובר באותו סוג של תולעים ואם כן גם הם היו מיקרוסקופיים כאשר היו בים הפתוח ולא פירשו אף פעם וא"כ למה הן אסורות.

אפשר לומר שאין הכי נמי – תולעים אלו מעיקר הדין מותרות מהטעם הנ"ל, אבל משום שקיימים סוגים רבים של תולעים במעיים של דגים וקשה להבדיל ביניהם, לכן חכמים אסרו את כל סוגי התולעים שבמעיים של דגים.

ומצאתי כדברינו בספר "שולחן גבוה" סי' פ"ד ס"ק נ"א [לר' יוסף מולכו ז"ל, ירושלים (הודפס בסלונקי בשנת תקכ"ג)] וז"ל: "גם הנמצאים בשדרה של דג ככתוך הבשר דמי ושרי ומה שנהגו להסיר אותם תולעים דקים לבנים וארוכים שנמצאים בשדרה של דג הנקרא קייפא"ל בלע"ז, תחת בני מעיים סמוך לטיבורו, היינו משום מיאוס או משום דלא כ"ע דינא גמירא דשרי, דאותרן לא נכנסו לא דרך פיו ולא דרך חוטמו מפני שהם שנים שלשה כרוכים זה בזה"

סיכום מצב הנגיעות של תולעים בדגים

בספרי ההלכה מבדילים בין שני סוגי תולעים בדגים:

1. תולעים הנמצאות על עור הדג מבחוץ, בתוך הראש או בחלל הבטן- שהן אסורות היות והן באו אל הדג מבחוץ, (מהמים).
 2. תולעים הנמצאות בתוך בשר הדג או בין העור לבשר- שהן מותרות מעיקר הדין, היות והן נולדו בתוך הדג עצמו, (ראה ביאור מפורט בספר בדיקת המזון כהלכה, כרך א, חלק ההלכה, פרק ג, סעיף ו).
- יש מגדולי פוסקי זמננו החוששים לגבי סוג מסוים של תולעים (תולעי אניזקיס), שמא תולעים אלו באו מבחוץ ולכן דעתם שיש לחוש ולאסורם גם כשהם בתוך בשר הדג.

דגים

1. נגיעות חיצונית

ברוב דגי הים לא מצויה נגיעות חיצונית, בדרך כלל.
בדג סלמון וסול מהולנד מצויים לעיתים טפילים חומים על העור ("כני סלמון"). הם ניכרים היטב וקל להסירם בשפשוף.
בדג אדום (רוטברש) מצויה נגיעות שקשה להסירה ולכן מומלץ לא להשתמש בו.

2. נגיעות בחלל הבטן

בדגי ים שלמים או פרוסים, [כגון: בקלה, הליבט, הרינג (מטיאס- דג מלוח שלם), מקרל, מוסאר (מהים), רוטברש (דג אדום), טונה, קוד, פלמידה, פרידה, זהבון (פולוק), סלמון אמריקאי, וויטפיש, אנשובי, ועוד] מצויות תולעים בחלל הבטן.
לאחר ניקוי הדג יש להתבונן היטב בדופן הפנימית של חלל הבטן ולאורך השדרה (העצם המרכזית) אם ישנן תולעים דקיקות, הנראות כנושאים קטנים המפותלים סביב עצמם.
במידה ונמצאו תולעים, יש לשפשף היטב את פנים חלל הבטן בסכין, לשטוף שטיפה חזקה, לבדוק ולוודא שכל התולעים הוסרו.
פילה דגי ים (נתחי בשר הדג ללא עצמות וללא דפנות הבטן), בדרך כלל לא מצויות בפילה - תולעים שהיו בחלל הבטן, טוב להתבונן אם נותרו תולעים ולהסירן.

3. נגיעות בתוך בשר הדג

ברוב דגי הים מצויות תולעים שונות בתוך בשר הדג. תולעים אלו מותרות מעיקר הדין כמבואר לעיל. לשיטת החוששים לאסור תולעי אניזקיס הנמצאים בבשר הדג, יש להשתמש רק בדגים שלא מצויה בהם נגיעות זו, המשווקים תחת השגחה מעולה, המתמצאת בנושא תולעי דגים, היות ואין דרך בטוחה להסיר את כל התולעים המצויות בתוך בשר דגי הים.

דגים שלא מצויה נגיעות בתוך בשרם

דגי מאכל השייכים לקבוצה זו הם:
נסיכת הנילוס, סלמון הגדל בכלובי ים (מנוברגיה ומצ'ילה), ברבוניה, דניס, לברק (מכלובי ים), סרדיני ים, לוקוס ("יפו פיש"), קורבינה וטונה (רק הבשר הבהיר ללא צדי הבטן, כגון נתחי טונה קפואה וטונה בקופסאות שימורים).
סול הגדל בכלובים (מהולנד), פילה מרלזה-בקלה (מארגנטינה) – רק המשווקים תחת השגחה מעולה.
וקן דגי בריכות כגון: קרפיון, כסיף, אמנון, פורל, בורי ועוד. (ראה להלן תיאור נגיעותם החיצונית של דגי בריכות, על עור הדג ובראש). יש לקנות דגים אלו תחת השגחה מהודרת.

הערה: קיימות שתי שיטות של השגחה על דגים, בנוגע לתולעים שבבשר הדג:

1. השגחה המתירה רק דגים שלא מצויות תולעים בבשרם.
2. השגחה המתירה דגים שבבשרם מצויות תולעים, שעברו עיבוד בסין שם הוצאו התולעים מהדגים ע"י פועלים מקומיים בפעולה ידנית שיעילותה אינה מוחלטת.

4. ביצי דגי ים

מצויה בהן נגיעות רבה וראוי לא להשתמש בהן, כגון: ביצי דג מלוח, בקלה ועוד.
ביצי דגי סלמון הגדלים בכלובי ים (נורבגיה) נקיים מנגיעות.

5. ראשי דגי ים

בדגי ים בדרך כלל לא מצויה נגיעות בתוך הראש.
בראש דג סלמון עלולה להימצא "כינת סלמון", יש לחצות את הראש, להסיר את הזימים ולבדוק היטב.

דג' בריכות

1. דג' בריכות

בדג' בריכות (קרפיון, כסיף, בורי, אמנון, בס, מוסאר, סרדיני כינרת, אדמונית, אמור) עלולה להימצא לעתים נגיעות של תולעים לבנות או אפורות ("לרניאה") על העור. תולעים אלו ניכרות על ידי פצע אדום שהן גורמות על עור הדג ממנו יוצא כעין חוט אפור, יש להסיר את האיזור הנגוע. (לרניאה צעירה- קשה להבחין בה).
בדג' בריכות הנ"ל מומלץ להשתמש רק בדגים המשווקים תחת השגחה מהודרת.

2. דג קרפיון

עלול להיות נגוע מאוד בטפילים המצויים בבריכות בעיקר ב"ארגולוס" (טפיל קטן שצבעו שקוף וקשה להבחין בו). הטפילים נדבקים על עור הדג ובתוך הראש.
מגדלי הדגים צריכים לבצע טיפולים מיוחדים להרחקת הטפילים. בחלק ממרכזי השיווק קיימת השגחה שמתפקידה לוודא שהטיפול נעשה כראוי. אם הדג נקנה בחנות הנמצאת תחת השגחה מהודרת, אפשר להסתפק בשטיפה טובה של הדג לפני השימוש.
דג הנקנה במקום שאין בו השגחה וכן דג מהכינרת או דגים המגיעים מתים לחנות: אין לאכול את ראשו, צריך לשפשף היטב בסכין את כל שטח עור הדג ולשטוף היטב. עדיף להקפיא את הדג לפני פעולת הניקוי הנ"ל. (ההקפאה מרפה את אחיזת הטפילים וכך קל יותר להרחיקם). אם מסירים את העור, הדג מותר באכילה גם ללא פעולת הניקוי הנ"ל.
נגיעות זו עלולה להימצא גם בדג אמור וכסיף.

3. דג אמנון (מושט)

דג אמנון המגיע מנוקה וקפוא (מסין) בחזקת נקי.

4. דג פורל

דג פורל מקומי (מארץ ישראל) בחזקת נקי. בדג פורל מיובא קפוא מצויים לעיתים טפילים חומים על עור הדג (כיני סלמון) הניכרים היטב וניתנים להסרה בשפשוף (ראה דג' ים- נגיעות חיצונית).

5. ביצי דג' בריכות

בביצי דג' בריכות לא מצויה נגיעות.

6. ראשי דג' בריכות

בדג' קרפיון, בורי, כסיף, בס עלולים להימצא טפילי ארגולוס או לרניאה בראש. מומלץ להשתמש רק בראשי דגים המשווקים תחת השגחה מהודרת.

הרב משה ויא
ראש המכון להנחלת ההלכה
מח"ס "בדיקת המזון כהלכה"
סנהדריה המורחבת 138 ב' ירושלים

סיכום נושא נגיעות בדגים

- א. קיימים אלפי סוגים של תולעי דגים – אניזקיס הוא הנפוץ ביותר, אבל לא היחיד!
- ב. נגיעות בתולעי האניזקיס קיימת כמעט בכל סוגי דגי הים (משווקים למאכל, כגון: טונה, הרינג, בקלה, מרלוחה, פולוק, קוד, סלומון, הליבוט, מקרל, סול ועוד רבים מדגי הים).
אם תולעת אניזקיס בבשר הדג אסורה, מתעוררת שאלה על כשרותם של כמעט כל סוגי דגי הים.
- ג. תולעי האניזקיס מצויות בבשר ובמעיים ויכולות לנדוד מחלל הבטן לבשר, בפרט אחרי מות הדג, אם לא מנקים את חלל הבטן מיד.
- ד. מצב זה של הימצאות תולעי אניזקיס בבשר הדג וגם במעיים, אינו חדש ואינו קשור לצורת ניקוי ושיווק הדגים הקפואים בימינו. התופעה קיימת במיוחד בדגים המשווקים שלמים, כפי שהיה נהוג בעבר (ללא הסרת המעיים כגון: מקרל, הרינג) ולא מצאנו שדורות קודמים אסרו אותם.
- ה. הסרת התולעים מפילה הדגים לפני שיוקם אינה פתרון, כי אין אפשרות להסיר את כל התולעים.
אלכן התקן הבינלאומי מתיר הימצאות של 5 תולעי אניזקיס ב-1 ק"ג דגים, ומתיר הימצאות של תולעים שגודלן פחות מסנטימטר. זאת למרות הסיכון הבריאותי שבאכילת דג הנגוע באניזקיס.

תיאור מחזור החיים של תולעת האניזקיס:

- א. התולעת הבוגרת חיה במעי חיית ים גדולה, כגון כלב ים.
ב. התולעת מטילה ביצים מיקרוסקופיות המופרשות לים עם הפרשותיה של חית הים.
ג. הביצים יורדות לקרקעית הים שם בוקעות מהן תולעים מיקרוסקופיות.
ד. סרטן ים קטן בולע את התולעים.
ה. דג בולע את הסרטן הנגוע בתולעים כשהן עדיין מיקרוסקופיות.
ו. בקיבת הדג התולעים גדלות, חופרות דרך דופן הקיבה ויוצאות לחלל הבטן או לבשר הדג, שם הן מתקבעות בד"כ בצורת סליל.
ז. חית ים אוכלת את הדג הנגוע בתולעים. תולעי האניזקיס מתבגרות במעי חית הים, וחוזר חלילה.

הערה: קיימים סוגים שונים של תולעי דגים שמחזור החיים שלהן שונה ממחזור האניזקיס.

? p. 1415
size of
larvae
found
anywhere
± 26, 7 mm